

Citation:

A.G. Roos, Levensbericht F. Cumont, in:
Jaarboek, 1950-1951, Amsterdam, pp. 181-188

HERDENKING

VAN

FRANZ CUMONT

(3 Januari 1868 — 19 Augustus 1947)

In de nacht van 19 op 20 Augustus 1947 overleed te Woluwe-Saint Pierre bij Brussel *Franz Cumont*. In hem verloor de wereld een groot geleerde, onze Akademie een der vermaardste van haar buitenlandse leden.

Franz Cumont werd geboren te Aalst op 3 Januari 1868, d'une famille, zoals een necrologie het uitdrukt, d'une famille de grande bourgeoisie de tradition libérale. Hij bezocht het athenaeum te Brussel en studeerde daarna aan de Universiteit te Gent, waar hij in 1887, op 19-jarige leeftijd dus, het doctoraat in „philosophie-lettres” verwierf. Hij zette zijn studiën voort aan de universiteiten te Bonn, waar hij *Usener*, te Berlijn, waar hij *Mommsen* en *Diels* hoorde, en te Wenen, vertoefde in 1890 en 1891 geruime tijd te Athene en te Rome, studeerde in de winter van 1891—1892 aan de École des Hautes-Études te Parijs, en keerde in 1892 aan de Gentse Universiteit terug, waar hij op nauwelijks 24-jarige leeftijd tot chargé de cours was benoemd; sinds 1898 bekleedde hij daarnaevens de functie van conservateur du Musée du Cinquantenaire te Brussel. In 1910 nam hij zijn ontslag als hoogleraar, in 1912 ook aan het museum, en verliet toen België. Zijn middelen veroorloofden hem, ambteloos te blijven. Hij vestigde zich te Rome, en had daarnaevens een pied-à-terre te Parijs, waar hij dikwijls lange tijd vertoefde, mede om er de zittingen der Académie des inscriptions et belles-lettres, waarvan hij lid was, bij te wonen. Doch ook overigens reisde hij veel, voor onderzoekingen en studie, zoals in Klein-Azië, Syrië en Mesopotamië, en voor het houden van voordrachten, waartoe hij

herhaaldelijk werd uitgenodigd in verschillende landen van Europa en in de Verenigde Staten van Noord-Amerika. Hij heeft zich, tot op hoge leeftijd — hij is bijna tachtig jaar geworden — geheel en al aan de wetenschap kunnen geven.

Wanneer wij *Cumont's* wetenschappelijke arbeid overzien, valt het onmiddellijk op, dat hij reeds van den beginne het terrein heeft gekozen, waarop hij een meester zou worden, nl. dat der geestelijke stromingen, in het bijzonder der godsdiensten, tijdens het Romeinse keizerrijk. Op dit gebied ligt reeds zijn eerste publicatie, van 1887, *Alexandre d'Abonotichos, un épisode de l'histoire du paganisme*. Deze studie over de door Lucianus in zijn *Pseudomantis* aan de kaak gestelde wonderdoener verscheen in de serie der *Mémoires couronnés par l'Académie royale de Belgique*, een onderscheiding, die zelden, zo ooit, aan het werk van een 19-jarige ten deel gevallen zal zijn. Verder zien wij, dat hij bij zijn onderzoekingen zijn belangstelling richtte zowel op de schriftelijke overlevering als op de materiële overblijfselen. Daardoor was hij niet slechts een philoloog, die handschriften collationeerde en classificeerde en op grond daarvan teksten uitgaf, maar ook epigraphicus, en dat niet alleen van de studeerkamer, door anderen gevonden en gepubliceerde inscripties gebruikend, maar tevens epigraphicus te velde, zelf in het Oosten naar stenen speurend en ze vindend en de dikwijls verminkte en moeilijk leesbare teksten ontcijferend. En eindelijk was hij ook, ten einde zelf de monumentale overlevering te kunnen interpreteren, archaeoloog. *Cumont* behoorde tot die, steeds zeldzame en thans verdwijnende, figuren zoals *Karl Robert*, *Perdrizet* en ons mede-lid *Vollgraff*, die philoloog en archaeoloog in één persoon zijn. Ten slotte treft het ons, dat hij op de moeizame en zorgvuldige verzameling en analyse van al het materiaal steeds de synthese heeft laten volgen, hij was een groot bouwmeester.

Een overzicht van zijn voornaamste werken op de genoemde gebieden moge volgen; zij hebben alle, zoals gezegd, één doel: de kennis der geestelijke stromingen in de eerste eeuwen onzer jaartelling. Eerst zijn werk op philologisch gebied. Het begint in 1891 met een editie van *Philo Alexandrinus, De aeternitate mundi*,

een pioniersarbeid, want van de hulpmiddelen, waarover men thans voor *Philo* beschikt, de studiën en uitgaven van *Cohn* en *Wendland*, de Index van *Leisegang* en nog veel meer, bestond toen nog niets. In 1894 volgde een uitgave van Byzantijnse chronieken in de *Anecdota Bruxellensia*. In 1898 verscheen, onder directie van *Cumont* en enkele anderen, het eerste deel van een groot verzamelwerk, de *Catalogus codicum astrologorum graecorum*. Het is bekend, welk een invloed de astrologie, vooral sinds het begin onzer jaartelling, in de gehele oude wereld heeft uitgeoefend, zij was als 't ware een godsdienst, een schijnbaar wetenschappelijk gefundeerde godsdienst. Het aantal handschriften met astrologische werken is legio, doch zij zijn, ook al in verband met de moeilijkheid dier teksten, niet of nauwelijks uitgegeven. In alle bibliotheken van Europa werden nu deze handschriften opgezocht en hun inhoud uitvoerig beschreven, doch bovendien werden in de catalogus vele geschriften geheel of gedeeltelijk gepubliceerd. Van het op 12 delen berekende werk zijn thans 11 verschenen, *Cumont* heeft een paar gedeelten ervan zelf voor zijn rekening genomen, en tot het laatst toe de leiding ervan gehad. Op zijn kennis dezer handschriften berustte grotendeels zijn in 1912 verschenen *Astrology and religion among the Greeks and Romans*, de publicatie van een reeks in Amerika gehouden voordrachten, en het in 1937 gepubliceerde *L'Égypte des astrologues*, waarin hij een beeld geeft van wat zijns inziens de astrologische geschriften ons leren omtrent het Ptolemeïsch en Romeins Egypte. Ook hier dus de synthese nà de analyse. In 1922 gaf hij, samen met *Bidez*, de eerste werkelijk bruikbare en complete uitgave der brieven en wetten van keizer *Julianus Apostata*, — een onderzoek naar de handschriften ervan was reeds veel vroeger verschenen —, en in 1938, weer samen met *Bidez*, *Les mages hellénisés*, waarin de testimonia over en de overblijfselen van de op naam van *Zoroaster*, *Ostanes* en *Hydaspes* staande Griekse werken over de Perzische godsdienst en magie zijn bijeengebracht niet alleen, maar waarin ook in het eerste deel uitvoerig over deze geschriften, hun aard en betekenis wordt gehandeld.

Tot zover zijn philologische arbeid. Grotendeels op archaeolo-

gisch terrein ligt het monumentale werk, waarmee hij zijn roem vestigde, de van 1894 tot 1900 verschenen *Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de Mithra*, dat de weg opende tot een verdiepte kennis van deze godsdienst, die, uit Perzië stammend, zich in de eerste eeuwen onzer jaartelling over een groot deel van het Westen verbreidde, in de oudheid de laatste, en grootste, concurrent van het Christendom. Aan de talrijke, nà 1900 gevonden, Mithras-monumenten heeft *Cumont* verscheidene artikelen gewijd, maar aan een nieuwe bewerking van zijn grote werk is hij niet toegekomen. Wij mogen die verwachten van een jong Nederlands geleerde, Drs *Uermaseren*. Wel heeft hij wat de teksten en monumenten hem omtrent de Mithra-dienst hadden geleerd, neergelegd in een in 1900 uitgegeven samenvattend werk *Les Mystères de Mithra*, waarvan een Engelse en een Duitse vertaling verschenen zijn. Vrucht van een samen met zijn broer *Eugène* ondernomen ontdekkingsreis in Oostelijk Klein-Azië was de in 1906 verschenen *Voyage d'exploration archéologique dans le Pont et la Petite Arménie*, waarop later, in samenwerking met anderen, het *Recueil des inscriptions grecques et latines du Pont et de l'Arménie* volgden. Reizen in Syrië kwamen ten goede aan zijn *Études syriennes* van 1917. Aan het feit, dat hij, zoals reeds gezegd, van 1898 tot 1912 conservator was van het *Musée du Cinquantième*, danken wij (behalve een catalogus der Romeinse sculpturen en inscripties daarvan) een te weinig bekend, maar bijzonder mooi werkje: *Comment la Belgique fut romanisée*, van 1914. Het doet duidelijk uitkomen, hoe ver de romanisering ging en hoe deze niet het gevolg was van gewelddadig ingrijpen der Romeinse overheid, maar van het stadig doorwerken der hogere Romeinse beschaving.

Opgebouwd uit gegevens van de schriftelijke en de materiële overlevering is ook het werk van *Cumont*, dat ongetwijfeld het meest bekend geworden is, ook buiten de kring der vakgeleerden, en het meest is gelezen: *Les religions orientales dans le paganisme romain. Conférences faites au Collège de France*. De eerste druk, van 1907, ziet er uiterlijk maar schamel uit, in klein octaaf, op slecht papier, een deel van de *Bibliothèque de vulgarisation* van het

Musée Guimet te Parijs. Een uiterlijk, dat de inhoud waardig was, kreeg het eerst in de 4e druk, van 1929, rijk voorzien van de onontbeerlijke illustraties. Vertaald is het in het Engels, Duits en Italiaans. Het is een meesterwerk, doordringend in de problemen, helder als glas, berustend op souvereine beheersing van al het materiaal. Na een inleiding over de invloed op geestelijk gebied in het algemeen van het Oosten op Rome en over de bronnen, en na een beschouwing, hoe het komt, dat de oosterse godsdiensten in het Westen zo veel aanhang vonden, worden achtereenvolgens de uit Klein-Azië, Egypte, Syrië en Perzië afkomstige behandeld, dan astrologie en magie, en ten slotte de transformatie, die het Romeinse heidendom ondervond als gevolg van de oosterse invloeden. In de 4e druk is een hoofdstuk over de Bacchus-mysteriën toegevoegd. De Romeinse opvattingen omtrent het hier-namaals vormen het onderwerp van het in 1922 verschenen *After-life in Roman paganism*, wederom de text van in Amerika gehouden voordrachten.

Een hoogtepunt in het leven van *Cumont* was het, toen de Académie des inscriptions et belles-lettres hem in 1922 verzocht, de directie op zich te nemen van de voorgenomen opgravingen in een, toen nog naamloze, stad aan de midden-loop van de Euphraat — later bleek het Doura te zijn, dat omstreeks 300 v. Chr. door den eersten Seleucus onder de naam Europos tot een Macedonische kolonie werd gemaakt. Het jaar tevoren had de toevallige ontdekking van welbewaarde fresco's met meer dan levensgrote figuren de aandacht op die stad gevestigd. Gedurende twee herfstcampagnes, in 1922 en 1923, leidde *Cumont*, onder moeilijke omstandigheden en onder militaire bescherming, er de opgravingen; hoewel nog slechts een klein deel der stad was blootgelegd, konden zij wegens de in Syrië heersende onrust niet worden voortgezet. In 1927 verscheen zijn groot werk *Fouilles de Doura-Europos*, een quarto van 533 bladzijden met vele afbeeldingen in de text, begeleid door een Atlas van 124, ten dele gekleurde, platen. Wat is de betekenis van het te Doura gevondene? De ontdekking van uitgebreide muurschilderingen, door haar stijl voorlopers van de Byzantijnse, is zeker van groot belang, maar de voornaamste betekenis

van *Cumont's* onderzoek is toch wel hierin gelegen, dat een tot nog toe onbekende stad is aan het licht getreden, een Syrisch Pompeji, dat tempels, huizen, kunstwerken, gebruiksvoorwerpen en documenten — want ook stukken op perkament en papyrus en inscripties op steen zijn er gevonden — heeft opgeleverd, die ons niet slechts de eigen geschiedenis der stad en haar beschaving doen kennen, maar ook licht werpen op de Macedonische kolonisatie der Seleuciden in het Oosten en op de daarvan uitgaande helleniserende en de er op inwerkende semietische invloeden, op de ontwikkeling van de handelsstaat Palmyra en op de politiek van het Romeinse keizerrijk aan de Euphraat. Tweemaal mocht *Cumont* nog in Dura terugkeren, want in 1928 werden de opgravingen daar met Amerikaans geld onder leiding van een ander vermaard buitenlands lid onzer Akademie, *Rostowzew*, weer opgenomen en in 10 campagnes tot 1937 voortgezet, en nog is de stad bij lange na niet geheel ontgraven. *Cumont* verleende zijn medewerking bij de Amerikaanse publicatiën — elk jaar verscheen een uitvoerig verslag — en mocht de voldoening smaken, dat er een mithraeum, het grootste en best bewaarde van het Oosten, gevonden en door hem beschreven en geïnterpreteerd werd.

In zijn laatste levensjaren hielden vooral de in de Romeinse keizertijd heersende denkbeelden omtrent het leven hiernamaals hem bezig. De, meest mythologische, voorstellingen op de reliefs der Romeinse sarcophagen, waarvan er enige duizenden bewaard zijn, waren tot nog toe in hoofdzaak bestudeerd uit een kunsthistorisch oogpunt en men had zich in hoofdzaak beperkt tot een onderzoek, welke mythen en welke vormen daarvan op de reliefs waren voorgesteld. *Cumont* stelde nu de vraag, waarom juist die mythen, die wij op de sarcophagen vinden — hun aantal is niet zo heel groot — voor dat doel waren uitgekozen, welke bedoeling de bestellers, d.w.z. de kringen der welgestelden en ontwikkelden, ermee hadden gehad, welke denkbeelden over wereld en hiernamaals achter die, symbolisch op te vatten, voorstellingen verscholen lagen, en hij vond het antwoord in de filosofische en populair-filosofische literatuur dier dagen, in welke gedachtenwereld die

kringen leefden. Resultaat van zijn onderzoek was een in 1942 verschenen kwartijn van 548 bladzijden, met tal van afbeeldingen en platen: *Recherches sur le symbolisme funéraire des Romains*, een werk, dat om de weergaloze beheersing van de over heel Europa verspreide monumentale en van de literaire overlevering, ook de meest afgelegene, steeds zijn waarde zal behouden, ook al kan men van oordeel zijn, dat hij soms betekenis zoekt achter wat louter als decoratie is bedoeld.

Nà zijn dood, in 1949, zag, door de zorgen van een paar vrienden, zijn laatste werk het licht, een nieuwe en uitvoeriger behandeling van de stof, die hij in 1922 in zijn *After-life in Roman paganism* had bewerkt, nu in het Frans: *Lux Perpetua*. Het vertoont niet het minste spoor van geestelijke vermoeidheid of achteruitgang, de drukproeven had hij voor een groot deel nog zelf kunnen corrigeren, in *Notes complémentaires* worden een aantal problemen, waarvoor in de text geen plaats was, uitvoerig besproken.

Ik heb U misschien vermoeid door de opnoeming en korte bespreking van een groot aantal werken, maar dit was de enige wijze om U een denkbeeld te geven van het vele, dat *Cumont* voor de wetenschap heeft verricht, op een, toen hij begon, nog bijna onontgonnen terrein. Niet heb ik U een denkbeeld kunnen geven van de aantrekking, die van al zijn geschriften uitgaat. Zij zijn helder, bezadigd, bezonken, uitstekend gecomponeerd, hebben vaak treffende beelden, en missen alle overtollige uitweidingen en iedere polemieek, zij zijn voornaam, evenals de schrijver voornaam was. Een grote bekoring ging uit van zijn persoon, zijn ranke, slanke, eerst in zijn laatste levensjaren ietwat gebukte, gestalte, zijn lang, smal gelaat met de blonde baard en de glanzende lichtblauwe ogen. Hij bezat een grote vriendelijkheid, steeds was hij bereid, uit de schat zijner kennis te helpen, en hij was steeds erkentelijk, wanneer iemand hem een, zij het ook kleine, wetenschappelijke dienst had kunnen bewijzen. Hoewel hij zich even goed op zijn plaats gevoelde en zich even gemakkelijk bewoog in de aanzienlijke kringen, waarin hij te Rome en Parijs een welkome gast was, als in een bibliotheek of een museum, en hoewel het hem aan eerbewijzen niet heeft ont-

broken — hij was buitenlands lid van vele academiën van wetenschappen en doctor honoris causa van verscheidene universiteiten, in 1935 was hij voorzitter van het toen te Brussel gehouden 6e Internationale Congres voor de geschiedenis der godsdiensten en in 1936 werd hem door een internationale jury de Prix Francqui toegekend, de om de twee jaar verleende wetenschappelijke prijs van 500.000 Belgische francs, die enkele jaren tevoren door den Belgischen Minister van Staat Francqui was ingesteld, — bleef hij steeds dezelfde bescheiden en tegenover ieder beminnelijke man. Zijn werk zal voortleven in de wetenschap, zijn persoon in de piëteitvolle herinnering van allen, die het voorrecht hadden, met hem, zij het ook slechts weinig en voor korte tijd, in aanraking te komen.

A. G. ROOS